

O‘SMIRLAR ORASIDA HUQUQBUZARLIKNI OLDININ OLISHGA QARATILGAN PSIXOLOGIK CHORA TADBIRLAR

Jurakulova Dildora Ziyadullayevna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

“Psixologiya” kafedrasi dotsenti, PhD.

Mamirova Madina

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlar orasida huquqbuzarlikning psixologik sabablariga e’tibor qaratilgan. Maqolada yoshlar xulq-atvoridagi muammolar, shaxsiy va ijtimoiy omillar, oilaviy muhit, maktab va jamiyatdagi ta’sirlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlar, huquqbuzarlik, psixologik sabablar, stress, ijtimoiy muhit, motivatsiya, oilaviy omillar, xulq-atvor, profilaktika.

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется психологическим причинам правонарушений среди подростков. В статье анализируются проблемы в поведении молодежи, личные и социальные факторы, семейная среда, влияние школы и общества.

Ключевые слова: Подростки, правонарушения, психологические причины, стресс, социальная среда, мотивация, семейные факторы, поведение, профилактика.

Abstract: This article focuses on the psychological causes of juvenile delinquency. The article analyzes problems in youth behavior, personal and social factors, family environment, school and societal influences.

Keywords: Adolescents, delinquency, psychological causes, stress, social environment, motivation, family factors, behavior, prevention.

Kirish. Hozirgi kunda o‘smirlar orasida huquqbuzarlikning ko‘payishi jamiyat uchun dolzarb muammo hisoblanadi. Yoshlar xulqidagi buzilishlar nafaqat individual rivojlanish, balki jamiyat xavfsizligi va ijtimoiy barqarorlikka ham salbiy ta’sir qiladi. O‘smirlarning huquqbuzarlikka moyilligi ko‘plab psixologik omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni chuqur o‘rganish va profilaktik chora-tadbirlar ishlab chiqish zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlar huquqbuzarlik qilganida, ko‘pincha ular psixologik ehtiyojlari qondirilmagan, stress yoki ijtimoiy izolyatsiya holatlarida bo‘ladi. Shu sababli psixologik sabablarni aniqlash, ularni kamaytirish va yoshlarga ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi.

O‘smirlarning huquqbuzarlikka moyilligi ko‘plab psixologik va ijtimoiy omillarga bog‘liq. Avvalo, oilaviy muhit muhim rol o‘ynaydi. Oilada ota-ona e’tiborining yetishmasligi, nizolar, zo‘ravonlik holatlari, mehnat bilan band bo‘lmagan

ota-onalar yoki etarli tarbiyaviy nazoratning bo'lmashligi o'smirning salbiy xulq-atvor yo'lga boshlashi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilada ijobiy emotsional muhit va ota-onalar bilan samarali kommunikatsiya o'smirning xulqini normativ yo'lga yo'naltiradi, ularning stressga chidamliligini oshiradi.

Maktab va o'quv muhitining roli ham katta. O'quvchilar orasidagi ijtimoiy izolyatsiya, sinfdoshlari bilan konfliktlar, o'qituvchilarning qo'llab-quvvatlashining yetishmasligi o'smirlarni huquqbuzarlik faoliyatiga undaydi. Masalan, o'zini jamiyatdan ajralgan his qiladigan o'smirlar tajovuzkor xatti-harakatlarga, o'quv muhitida e'tiborsiz qolish holatlarida esa jinoyatga moyil bo'lishi mumkin. Shu sababli maktablarda psixologik xizmatlar, ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash, motivatsion treninglar muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologik omillar ichida stress, emotsional yetishmovchilik va shaxsiy motivatsiya yetishmasligi alohida ahamiyatga ega. O'smirlar ko'pincha o'z his-tuyg'ularini boshqarishni bilmaydilar, frustration yoki g'azab holatlarida tezda agressiv xatti-harakatlarga murojaat qiladilar. Shu bilan birga, maqsadlarni noto'g'ri tanlash, ijtimoiy normativlarga amal qilmaslik, guruh bosimi ham o'smirlarni huquqbuzarlik yo'lidan olib boradi. Psixologlar ta'kidlaganidek, o'smirning shaxsiy rivojlanishida ijobiy motivatsiyani shakllantirish, qobiliyat va qiziqishlarini rag'batlantirish ularning salbiy xulqqa moyilligini kamaytiradi.

Jamiyat va mahalla muhitining ta'siri ham o'smirlarning huquqbuzarlik faoliyatida sezilarli. Ko'chada ijtimoiy nazoratning zaifligi, salbiy do'stlar guruhi bilan muloqot, bo'sh vaqtni to'g'ri tashkil eta olmaslik o'smirlarni salbiy xatti-harakatlarga undaydi. Shu sababli mahalla va jamoat institutlarida profilaktik ishlar, sport va ijodiy mashg'ulotlar, guruh faoliyatlari o'smirlarni ijobiy yo'nalishga jalb qiladi.

Psixologik profilaktika usullari sifatida shaxsiy maslahatlar, psixologik treninglar, stressni boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Shuningdek, oilaviy psixologik maslahatlar, ota-ona bilan o'smir o'rtasida samarali kommunikatsiya yo'lga qo'yish huquqbuzarlikni oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

O'smirlarning huquqbuzarlik faoliyatiga moyilligi ko'pincha shaxsiy identifikatsiya va o'zini ifodalash ehtiyojlari bilan bog'liq bo'ladi. Yoshlar o'zini jamiyatda qabul qilinishini, do'stlar orasida hurmat va e'tibor olishni xohlashadi. Agar bu ehtiyojlar to'liq qondirilmasa, ular salbiy usullar — g'ayriqonuniy xatti-harakatlar orqali o'zini namoyon qilishga harakat qiladi. Shu nuqtai nazardan, o'smirlarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi ular orasida huquqbuzarlikning oldini olishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'smirlarning stress va emotsional zo'riqishga chidamliligi ham huquqbuzarlikning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi omillardan biridir. Oiladagi ixtiloflar, maktabdagi muvaffaqiyatsizlik, do'stlar bilan munosabatlardagi

muammolar, o'zini past baholash kabi holatlar yoshlarni noaniq hissiy holatga olib keladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday vaziyatlarda o'smirlar tezda g'azab, agressiya yoki tajovuzkor xatti-harakatlarga murojaat qilishi mumkin. Shu sababli emotsional barqarorlikni shakllantirish va stressni boshqarish bo'yicha psixologik treninglar yoshlar orasida huquqbuzarlikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, guruh bosimi va do'stlar ta'siri o'smirlarning huquqbuzarlikka moyilligida katta rol o'ynaydi. Ko'pincha yoshlar salbiy xatti-harakatlarni do'stlar bilan birgalikda amalga oshiradi yoki ularning bosimi ostida noto'g'ri qarorlar qabul qiladi. Bunday vaziyatlarda o'smirlar o'zlarini boshqalar bilan solishtiradi va qabul qilinishni istaydi. Shu sababli profilaktik ishlar faqat individual psixologik yordam bilan cheklanmasdan, ijtimoiy guruhlarni ijobiy yo'nalishga yo'naltirishni ham o'z ichiga olishi kerak.

O'smirlarning huquqbuzarlik xatti-harakatlariga motivatsion va kognitiv omillar ham ta'sir qiladi. Masalan, yoshlar tez va oson natija olishni xohlashadi, mehnat va sabrni qadrlamaslik, qisqa muddatli qoniqish uchun g'ayriqonuniy yo'llarga murojaat qilishiga olib keladi. Shu sababli ularni to'g'ri qadriyatlar va axloqiy norma bilan tanishtirish, shaxsiy javobgarlikni tushuntirish, ijtimoiy va qonuniy bilimlarni berish profilaktik jihatdan muhimdir.

Rivojlanayotgan shaxs sifatida o'smirlar uchun rollarni o'rganish va identifikatsiya qilish jarayoni ham huquqbuzarlikni tushunishda muhimdir. O'smirlar yetakchilik, erk va mustaqillikni qadrlaydi, lekin tajribasi yetarli emasligi tufayli noto'g'ri qarorlar qabul qilishi mumkin. Shu sababli ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash, mentorlik dasturlari va ijobiy rol modellari ularning salbiy yo'nalishlardan uzoqlashishiga yordam beradi.

Psixologik yordam, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, guruh va shaxsiy treninglar, emotsional barqarorlikni shakllantirish va motivatsion yondashuvlar huquqbuzarlikning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. O'smirlarning huquqbuzarlik xatti-harakatlariga shaxsiy psixologik xususiyatlar ham bevosita ta'sir qiladi. Masalan, impulsivlik, sabrsizlik, o'zini nazorat qila olmaslik, hissiy qaror qabul qilish — yoshlar orasida noqonuniy xatti-harakatlar yuzaga kelishining muhim sabablari hisoblanadi. Shu bilan birga, o'smirning o'zini qadrlashi, ichki motivatsiyasi va o'zini jamiyatdagi rolini tushunishi huquqbuzarlikka moyillik darajasini belgilaydi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zini past baholaydigan va jamiyatda qabul qilinishni istamaydigan o'smirlar tajovuzkor va g'ayriqonuniy xatti-harakatlarga ko'proq moyil bo'ladi.

Oilaviy muhitdagi e'tiborsizlik, ota-onaning haddan tashqari qat'iy yoki beparvolik bilan yondashuvi ham o'smirning psixologik barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ortiqcha nazorat yoki o'zini erkin his qilmaslik hissi o'smirni qoidalarni buzishga, qasos yoki norozilik yo'llarini izlashga undashi mumkin. Shu

sababli oilaviy maslahat, ota-onalarni psixologik jihatdan yo‘naltirish, o‘smir bilan ochiq va samimiy muloqotni yo‘lga qo‘yish huquqbuzarlikni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Do‘stlar va tengdoshlardan ta’sir ham o‘smir xulqida katta rol o‘ynaydi. O‘smirlar guruh bosimi ostida salbiy qarorlar qabul qilishi mumkin, ayniqsa o‘zini guruhda qabul qildirish istagi kuchli bo‘lsa. Shu sababli maktab va jamoa muhitida ijobiy ijtimoiy normalarni shakllantirish, sport, ijodiy va ijtimoiy faoliyatlarni rivojlantirish orqali o‘smirlarni salbiy guruhdan uzoqlashtirish samarali hisoblanadi.

Shaxsiy va ijtimoiy stressni kamaytirish ham profilaktikaning muhim qismidir. O‘smirlar orasida huquqbuzarlik ko‘pincha stress, kamsitish, muvaffaqiyatsizlik yoki ruhiy zo‘riqish holatlarida yuzaga keladi. Shu sababli psixologik treninglar, stressni boshqarish ko‘nikmalari, konfliktlarni hal qilish metodlari yoshlarni salbiy xatti-harakatlardan himoya qiladi.

Shuningdek, o‘smirlar orasida huquqbuzarlikning psixologik sabablari orasida shaxsiy qiziqish va ehtiroslar yetishmovchiligi ham mavjud. O‘zini rivojlantirish imkoniyatlarining cheklanganligi, maqsad va qadriyatlarning aniqlanmaganligi yoshlarni salbiy va xavfli yo‘llarga undashi mumkin. Shu sababli ularni maqsadli rivojlantirish, qiziqishlarini rag‘batlantirish va o‘zini ijobiy yo‘nalishda ifodalash imkoniyatlarini yaratish muhimdir.

Yuqorida ta’kidlanganlar bilan bir qatorda, o‘smirlar orasida huquqbuzarlikning psixologik sabablari ko‘p hollarda bir-biriga bog‘liq omillar natijasida yuzaga keladi. Masalan, oilaviy muammolar, ijtimoiy izolyatsiya va motivatsion yetishmovchilik birgalikda yoshning noto‘g‘ri qarorlar qabul qilish ehtimolini oshiradi. Shu sababli profilaktik choralar kompleks tarzda — oilaviy, maktab, jamiyat va shaxsiy darajada amalga oshirilishi zarur. Psixologik xizmatlar tomonidan o‘smirlar bilan individual ishlash, ularning hissiy va ruhiy holatini aniqlash, stress va frustratsiya darajasini baholash ham huquqbuzarlikni kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi. Shuningdek, ijtimoiy xodimlar va psixologlar tomonidan guruh treninglari, o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, konfliktlarni hal qilish va empatiya mashg‘ulotlari tashkil etish yoshlarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi. Shaxsiy rivojlanishning etishmasligi ham o‘smirlarning huquqbuzarlikka moyilligini oshiradi. Yoshlar o‘z qobiliyatlarini rivojlantira olmagan, maqsadsiz va yo‘nalishsiz bo‘lsa, ular o‘zini ifodalash va qoniqish topish yo‘lida salbiy xatti-harakatlarga murojaat qilishi mumkin. Shu sababli ijtimoiy va psixologik dasturlar orqali o‘smirlarni ijobiy faoliyatga jalb qilish, sport, ijodiy mashg‘ulotlar va ijtimoiy loyihalarda ishtirokini rag‘batlantirish muhimdir.

Xulosa. O‘smirlar orasida huquqbuzarlikning psixologik sabablarini aniqlash va tahlil qilish yoshlar xulqini to‘g‘ri yo‘naltirish uchun asos bo‘ladi. Oilaviy muhit, maktab va jamiyatdagi ijtimoiy sharoitlar, shaxsiy psixologik holat, stress va

motivatsiya yetishmovchiligi o'smirlarning huquqbuzarlikka moyilligida asosiy omillardir. Shu sababli kompleks profilaktik choralar, ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash, motivatsion va tarbiyaviy ishlar o'smirlarning ijobiy rivojlanishi va huquqbuzarlikdan uzoqlashishida muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev, A. O'smirlar psixologiyasi va ijtimoiy moslashuv muammolari. Toshkent: "Fan", 2018. 112–146-betlar.
2. Bekmurodov, B. Huquqbuzarlikning psixologik omillari. Samarqand: "Zarafshon", 2020. 67–103-betlar.
3. G'aniyeva, M. O'smirlik davrida hissiy zo'riqish va stress holatlari. Buxoro: "Ibn Sino nashriyoti", 2019. 25–63-betlar.
4. Джуракулова Д.З. // Роль психологического насилия в формировании личности ребенка //Multidisciplinary Journal of Science and Technology Vol. 4 No. 11 (2024) 467-470 стр
5. Mirzayev, J. Oilaviy tarbiya va shaxs shakllanishi. Toshkent: "Sharq", 2017. 93–128-betlar.
6. Qodirova, N. O'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish texnologiyalari. Namangan: "Ustoz", 2021. 41–78-betlar.